

**Internationale culturele uitwisseling in de negentiende en
twintigste eeuw**

**De verrechtsing van Noord-West-Europa
(in de jaren 30 en 40) onder invloed van het
fascisme**

Begeleider
Prof. dr. T. Verschaffel

Bachelorpaper
ingediend door

DIETER MAHO

Leuven academiejaar 2007-2008

Inhoudstabel

Inleiding	1
Deel I	
Definitie fascisme	2
Theorieën en interpretaties van het fascisme	8
Deel II	
Het belang van de collaboratie	12
De verhouding tussen het fascisme van het interbellum en het hedendaagse (neo)fascisme	16
Conclusie	19
Bibliografie	21

Inleiding

Het fascisme heeft een stortvloed aan inkt doen vloeien. Er zijn duizenden boeken en wetenschappelijke artikelen gewijd aan dit thema. Over Hitler en het nazisme is er zelfs nog veel meer verschenen. Het spreekt voor zich dat niemand in staat is zich alle literatuur over het fascisme eigen te maken.¹ In deze paper zullen we trachten een overzicht te geven van de belangrijkste werken die geschreven zijn over de verrechtsing van Noord-West-Europa (in de jaren '30 en '40) onder invloed van het fascisme. Door de belangrijkste werken over deze regio² chronologisch met elkaar te vergelijken zullen we proberen een zo goed mogelijk beeld te schetsen van de historische literatuur geschreven over dit onderwerp. In een eerste deel zullen we trachten de krachtlijnen, overeenkomsten en verschillen in de literatuur te ontdekken. Gaan de auteurs met elkaar in discussie? Wat is voor hen het fascisme? Wat zijn de belangrijkste theorieën en interpretaties in dit verband? Op deze vragen trachten we antwoorden te geven. In een tweede deel zullen we een aantal casussen bespreken die vaak terugkwamen in de behandelde literatuur, namelijk het belang van de collaboratie en de verhouding met het hedendaagse (neo)fascisme.

Men dient evenwel rekening te houden, mede door 'de eigenheid van het thema', met verschillende factoren die de literatuur zouden hebben beïnvloed. Hierbij moet men vooral oog hebben voor de periode waarin het werk geschreven is (elke persoon is immers een kind van zijn tijd), de achtergrond van de auteur, zijn politieke overtuiging ... Om eventuele problemen te vermijden in verband met partijdige geschiedschrijving zullen we daarom geen werken gebruiken die zijn geschreven in de door ons te onderzoeken periode. In het onderzoek vormen vooral 'recentere'³ werken de basis van onze literatuurstudie.

¹ R.O. PAXTON, *The anatomy of facism*, Amsterdam, 2005 (vertaald door E. KROL, *De anatomie van het fascisme*, Amsterdam, 2005, 254).

² Onder Noord-West-Europa verstaan wij België, Nederland, Frankrijk en het Verenigd Koninkrijk. Duitsland laten we buiten beschouwing.

³ Onder 'recent' verstaan we alles wat verschenen is na 1980.

Deel I

Definitie fascisme

De geschiedenis drijft ons naar debatten, kritische discussies en verschillende visies op controversiële en vijandige opvattingen van het verleden. Historici, politieke en sociale wetenschappers construeerden het verleden door hun verhalen en hun interpretaties. Het verleden vertelt ons ook veel over het heden, bijvoorbeeld over de nationale geschiedenis. Maar hoe wordt een ‘oncomfortabele’ periode uit de eigen geschiedenis weergegeven? Een van de beste voorbeelden hiervan is het fascisme.⁴ Hoe keek men naar het fascisme in de geschiedschrijving en wat verstond men onder ‘fascisme’? Bestaat er een algemene definitie van dit fenomeen en is deze term toepasbaar op alle vormen van fascisme die er geweest zijn in het interbellum in Noord-West-Europa?

De eerste auteur die hiertoe een poging deed in 1963 was de Duitse historicus Ernst Nolte in zijn werk *Der Faschismus in seiner Epoche: Action Française, Italienischer Faschismus, Nationalsozialismus*; later vertaald door Vennewitz in 1969 als *Three faces of fascism: action Française, Italian fascism, national socialism*. Hij maakte hierin een vergelijkende analyse tussen het Duitse nationaal-socialisme, het Italiaanse fascisme en de Action Française. Nolte probeerde de intellectuele banden te zien tussen deze drie strekkingen alsmede hun contextgebonden voedingsbodem, met name de crisis van de liberale democratieën. Hij hanteerde daarbij een zogenaamde ‘fenomenologische’ methode, die eerder de nadruk legde op uiterlijke verschijningsvormen dan op onderliggende structurele aspecten.⁵ In zijn boek omschreef hij het fascisme als antimarxisme dat zijn tegenstander bestrijdt met een radicaal tegengestelde ideologie, maar met nagenoeg identieke methoden. Hiermee was hij de eerste niet-marxistische historicus die het “marxistische fascismebegrip” overnam. Noltes basishypothese en methodologie waren diep geworteld in de Duitse “filosofie van de geschiedenis”.⁶ Dit was een vorm van intellectuele geschiedenis die probeerde de “metapolitieke dimensie” van de geschiedenis te ontdekken. Deze “metapolitieke dimensie” wordt beschouwd als de geschiedenis van die grote ideeën, die functioneren als een diepe spirituele kracht, ingegeven door elk aspect van de gemeenschap. Het fascisme was volgens Nolte een antibeweging, het was namelijk antiliberaal, anticommunistisch, antikapitalistisch en antiburgerlijk. Het was een verwerping van alles van wat de moderne wereld te bieden had

⁴ A.A. KALLIS, *The fascism reader*, Londen, 2003, 1-3.

⁵ P. DASSEN en T. NIJHUIS, *Gegijzeld door het verleden: controverses in Duitsland van de Historikerstreit tot het Sloterdijk-debat*, Amsterdam, 2001, 24.

⁶ Ernst Nolte was een leerling van de Duitse filosoof Martin Heidegger.

en het was een essentieel negatief fenomeen.⁷ Het fascisme domineerde en karakteriseerde onze tijd zoals de Reformatie dit deed in de zestiende eeuw. Tot slot van zijn vergelijkende analyse argumenteerde hij op Hegeliaanse wijze dat de Action Française de these, het Italiaans fascisme de antithese en het Duitse nationaal-socialisme de synthese waren. Het werk van Nolte heeft de aanzet gegeven tot een algemene definitie van het fascisme. Dit ‘generic fascism’, zoals het wordt betiteld door de verschillende auteurs, was volgens Nolte gebaseerd op een geschiedenis van ideeën en stond daardoor tegenover de vroegere “op klasse gebaseerde” analyses die gekenmerkt waren door marxistische en liberale interpretaties van het fascisme. Noltes *Der Faschismus in seiner Epoche* lag daarom aan de basis van een hele reeks studies die handelden over het fascisme. Ondanks de grote historiografische bijdrage die Ernst Nolte had geleverd, kwam er kritiek, zowel uit linkse als uit rechtse hoek. De ‘linkse’ historici bekritiseerden zijn focus op ideeën in plaats van sociale en economische toestanden als een motiverende kracht en als verklaring voor het fascisme. Ook vonden ze dat Nolte voor zijn studie te fel afhankelijk bleef van de fascistische geschriften zelf. De kritiek uit ‘rechtse’ hoek is van een heel andere aard. Historici, onder wie Karl Dietrich Bracher, bekritiseerden namelijk de hele notie van een ‘generic fascism’ als intellectueel ongegrond.⁸ John Lukacs ging zelfs een stap verder en hij vroeg zich af of er wel iets bestaan had als een ‘generic fascism’.⁹ Nog meer kritiek kwam er uit Franse hoek, waar men de uitgebreide studie van de ultranationalistische en antisemitische Action Françaisebeweging in Frankrijk in vraag stelde. Was deze beweging in kwestie wel fascistisch? Hiermee werd de kiem gelegd van een jarenlange discussie over het al dan niet bestaan van een ‘generic fascism’. Een discussie die tot op heden nog steeds voortduurt.

Francis L. Carsten benadrukte in zijn werk *The rise of fascism*, dat werd uitgegeven in 1967, dat het fascisme een product was van een diepe sociale en economische crisis, een crisis van de Europese samenleving. Het was een beweging van nationalistisch en raciaal geweld. Na de oorlog nam dit af. Het fascisme was dus niet onoverwinnelijk zoals het beweerde te zijn.¹⁰

In 1973 verscheen het werk *Fascism in Western Europe: 1900-1945* van Harry Roderick Kedward. Die behoort met zijn werk tot de groep historici die het idee van een ‘generic fascism’ afkeurt. Volgens hem bestond er geen ‘generic fascism’, er waren enkel een aantal groeperingen en partijen die dezelfde karakteristieken vertoonden maar eigenlijk toch zeer verschillend waren. Alle bewegingen hadden invloed op elkaar en pikten ideeën van elkaar

⁷ R. GRIFFIN, *International fascism: theories, causes and the new consensus*, Londen, 1998, 48-49.

⁸ C. MAIER, *The unmasterable past*, Cambridge, 1988, 85-87.

⁹ J. LUKACS, *The Hitler of history*, New York, 1997, 118.

¹⁰ F.L. CARSTEN, *The rise of fascism*, Londen, 1967, 230-237.

op. Door ze met elkaar te vergelijken kunnen we op een rustige en duidelijke manier praten over het West-Europese fascisme.¹¹ Volgens Kedward is er ook geen directe afkomst van de ideeën die zich voordoen als fascisme en is de achtergrond niet enkel politiek. Het bevatte tevens elementen uit de filosofie, kunst, psychologie, religie, samen met een reeks van politieke aspecten. Het fascisme was vol van ideeën, maar het is de synthese die het zijn eigen karakter verleende.¹² Op het einde van zijn boek tracht hij dan toch min of meer het fascisme te definiëren of in elk geval te omschrijven. Het fascisme bestaat uit een combinatie van radicaal nationalisme, revolutionaire actie, autoritair bestuur en agressieve en gewelddadige idealen. De beste manier om fascisme weer te geven is niet op een positieve manier, maar op een negatieve manier, door te refereren naar zijn tegengestelden.¹³ Hierin benadrukte de auteur eens te meer het vergelijkende aspect, waarmee je het beste beeld van het fascisme kan krijgen. R.L. Schuurisma volgde deze redenering min of meer in 1975 in zijn werk *Fascisme-2: in een aantal landen in de jaren 1919 tot 1945*. Volgens hem was er wel degelijk een algemeen patroon aanwezig, maar kon er toch geen sluitende definitie gegeven worden.¹⁴ Het fascisme dat voorkwam tussen 1918 en 1945, verscheen in een reeks van vormen, die wel voldeden aan een aantal gemeenschappelijk kenmerken, maar die ook sterk konden verschillen wat hun radicalisme betreft en in de mate waarin ze zich aanpasten aan plaatselijke factoren.¹⁵ In 1980 probeerde Stanley G. Payne in zijn boek *Fascism: comparison and definition* een aantal basisproblemen in verband met de definitie van het fascisme aan te pakken.¹⁶ Het fascisme is zeker de vaagste politieke term uit ons hedendaags politieke jargon. Het woord heeft zelf geen politieke referentie. Een definitie of beter nog een beschrijving van het fascisme moet men bekomen door middel van een vergelijkend empirisch onderzoek van de tussenoorlogse bewegingen in Europa. Volgens Payne moeten we kijken naar wat alle fascistische bewegingen gemeenschappelijk hadden, zonder het unieke en complexe van elke beweging te beschrijven. Hierdoor krijgt men wel enkel een definitie die men kan toepassen op de periode van het interbellum, aldus Payne. Hij vormt zijn definitie aan de hand van zes punten, die hij een ‘fascist minimum’ noemt. Hierin komen diverse elementen terug uit de definitie van Nolte. Het fascisme bevat een set van afwijzingen, een centrale organisatie, een leidersprincipe, een structureel basisdoel dat uitgedrukt wordt in een vorm van antimarxisme,

¹¹ H.R. KEDWARD, *Fascism in Western Europe: 1900-1945*, Glasgow, 1973, 5.

¹² Ibidem, 6-7.

¹³ Ibidem, 239-242.

¹⁴ R.L. SCHUURISMA, *Fascisme-2: in een aantal landen in de jaren 1919 tot 1945*, Kampen, 1975, 3.

¹⁵ Ibidem, 28-29.

¹⁶ S.G. PAYNE, *Fascism: comparison and definition*, Madison, 1980, 5-6.

antiliberalisme, anticonservatisme, een partijleger en een doel van totalitarisme.¹⁷ Net zoals Nolte ziet hij het fascisme dus in de eerste plaats als een antibeweging. De fascistische bewegingen hadden een nieuwe politieke en ideologische ruimte voor zichzelf en ze waren vijandig tegenover alle andere politieke strekkingen. In tegenstelling tot Nolte verklaarde Payne wel dat men het gebruik van de term fascisme niet mag veralgemenen. Enkel in Duitsland en Italië kwam het fascisme volledig aan de macht. In de andere landen van Noord-West-Europa speelde het slechts een ondergeschikte rol.¹⁸ De grote vraag bleef dus of er wel een ‘generic fascism’ was, gevormd door alle vormen van rechts die er zijn.¹⁹ In 1991 verscheen het werk *Liberalism, fascism, or social democracy: social classes and the political origins of regimes in interwar Europe* van Gregory M. Luebbert. Het geeft een politieke kijk achter de drie grote politieke systemen die de eerste helft van de twintigste eeuw domineerden in Europa. De sociaal-democratie en het fascisme kwamen voor in gemeenschappen waar het liberalisme voor de middenklasse gefaald had. Het fascisme, de andere niet-liberale variant naast de sociaal-democratie, was een coalitie waarin de stedelijke middenklasse zich verbond met de plattelandsbevolking. Het omvatte ook de stedelijke arbeidersklasse, maar die nam daarbij toch een ondergeschikte positie in. De politiek van het fascisme was niet democratisch, maar eerder totalitair.²⁰ Hierdoor staat hij recht tegenover de meeste auteurs die het fascisme probeerden te definiëren. Luebbert definieerde politieke regimes immers in termen van de klassencoalities die ze representeren. Hoe kan men de politieke systemen, waaronder het fascisme, onderzoeken zonder rekening te houden met een aantal factoren zoals ideologie, politieke traditie, geografische posities van de leiders, enzovoort? De meeste historici veroordeelden deze politicoloog en zijn visie op het fascisme. In 1996 schreef Stanley G. Payne een nieuw werk over het fascisme getiteld *A history of fascism, 1914-1945*. Hierin beargumenteerde hij dat het nuttig is om het fascisme te behandelen als een algemeen type of een algemeen fenomeen, voor heuristische en analytische doeleinden. Men moet het fascisme behandelen als alle andere politieke categorieën.²¹ Dit werk is vooral opmerkelijk omdat het de historiografie van het fascisme verzoende met de politieke theorie. Het fascisme was een vorm van revolutionair ultranationalisme dat gebaseerd was op een vitale filosofie, extreem elitarisme, massamobilisatie, het führerprincipe, positief ingeschat geweld,

¹⁸ S.G. PAYNE, *Fascism: comparison and definition*, Madison, 1980, 3-21 en E. GERARD, *Hedendaagse geschiedenis*, Leuven, 2005, 209-212.

¹⁹ S.G. PAYNE, *Fascism: comparison and definition*, Madison, 1980, 191-192.

²⁰ D. COLLIER en G.M. LUEBBERT, *Liberalism, fascism, or social democracy: social classes and the political origins of regimes in interwar Europe*, Oxford, 1991, 267.

²¹ S.G. PAYNE, *A history of fascism, 1914-1945*, Londen, 1996, 4.

genormaliseerde oorlog en militaire waarden. Het fascisme streefde naar een nationalistische autoritaire staat, gebaseerd op een wereldlijke cultuur. Als ideologie, zo herhaalde hij, was het antiliberaal, anticommunistisch en anticonservatief.²² Op basis van deze definitie was het mogelijk, aldus Payne, een onderscheid te maken tussen de verschillende vormen van rechtse strekkingen en bewegingen die actief waren tijdens het interbellum. In zijn definitie zijn er heel wat overeenkomsten terug te vinden met de definitie uit het werk *The nature of fascism* van Roger Griffin dat in 1991 werd uitgegeven. Die ondernam hierin een poging om tot een algemene definitie te komen van fascisme. Fascisme was een soort van politieke ideologie waarvan de mythische kern in zijn verschillende bewegingen een “palingenetische”²³ vorm van populistisch nationalisme was.²⁴ Payne lag samen met Griffin aan de basis van een consensus tussen de twintigste-eeuwse historici en de politieke wetenschappers, met betrekking tot de natuur van het ‘generic fascism’. Ze gingen kijken naar wat alle bewegingen gemeenschappelijk hadden om zo tot een bepaling van dit ‘generic fascism’ te komen. Het onderliggende thema in het werk *International fascism: theories, causes and the new consensus* van Roger Griffin uit 1998 is dat, op basis van de verklaringen die in het midden van de jaren '70 zijn gegeven, de meest vooraanstaande specialisten in de jaren '90 uiteindelijk tot een consensus kwamen. Deze consensus stelde dat ‘generic fascism’ vooral een fenomeen van het interbellum is geweest. Het stond voor een moderne, revolutionaire, ‘massapolitiek’, die evenwel zeer bescheiden was wat betreft maatschappelijke basis en specifieke ideologie. Het fascisme ontleende zijn interne cohesie en drijvende krachten aan een kernmythe die voortkwam uit een periode van gemerkte nationale terugval en decadentie. Het beruiste op een herboren extremistisch nationalisme dat vernieuwing bracht in een postliberale nieuwe orde. Het ontwikkelde een relatief unieke publieke stijl met de nadruk op massa-erotie en symbolische actie. Centraal stonden een strikte hiërarchie en een autoritaire politiek, met een onderscheidende verheerlijking van politiek geweld en oorlog.²⁵ Deze omschrijving moest komaf maken met de jarenlange discussie die er heerste over de definitie van het ‘generic fascism’. De auteur gaf wel aan dat het een beperkte consensus bleef, die niet noodzakelijk door iedereen gebruikt wordt in de literatuur. Ondanks dat zijn aanpak vanuit verschillende hoeken wordt bekritiseerd, heeft hij toch een blijvende impact op de literatuur over het fascisme van de afgelopen vijftien jaar. Hij bouwde voort op het werk van Mosse,

²² S.G. PAYNE, *A history of fascism, 1914-1945*, Londen, 1996, 14.

²³ Palingenetisch betekent het benadrukken boven alles de wedergeboorte van de nationale ziel, cultuur en gemeenschap.

²⁴ S.G. PAYNE, *A history of fascism, 1914-1945*, Londen, 1996, 5.

²⁵ R. GRIFFIN, *International fascism: theories, causes and the new consensus*, Londen, 1998, 14.

Payne, en Gentile in het belichten van de revolutionaire en gehele politiek-culturele natuur van de fascistische revolutie. Net zoals Ernst Nolte probeerde hij de dingen objectief weer te geven zoals ze waren. Critici beweerden echter dat Griffin ‘objectief’ pro-fascistisch was in het beschrijven van het fascisme en keurden daarom zijn definitie af. Ook nu bleven er tegenstanders van een formulering van een ‘generic fascism’. Allardyce, Bracher en Renzo De Felice namen het voortouw in dit verzet. Volgens hen kan men het fascisme niet algemeen bekijken, omdat de verschillende fascistische bewegingen allemaal te verschillend zijn en men ze daarom niet in een gemeenschappelijke categorie als ‘generic fascism’ kan plaatsen.²⁶ Carl Levy ondersteunde deze motie in zijn artikel *Fascism, national socialism and conservatives in Europe, 1914-1945: issues for comparativists* dat in 1999 verscheen.²⁷ Men moest rekening houden met de bijzonderheden van elk land, aldus Levy. Het belang van de unieke nationale mythe speelt hierin een belangrijke rol. Als elk fascisme noodzakelijk uniek is aan zijn historische cultuur, dan kan er geen sprake zijn van ‘generic fascism’.²⁸ Hierin toonde Levy de veranderlijkheid van de definitie van het fascisme aan. In 2003 werd in het werk *The fascism reader* van Aristotle A. Kallis deze discussie in verband met de definitie herhaald en vermeldde de auteur dat de eerdere consensus uit het werk van Griffin uit 1998 een goede poging was, maar dat dit de discussie over de definitie van het fascisme zeker niet beëindigd heeft.²⁹

²⁶ S.G. PAYNE, *A history of fascism, 1914-1945*, Londen, 1996, 461.

²⁷ C. LEVY, ‘Fascism, national socialism and conservatives in Europe, 1914-1945: issues for comparativists’, *Contemporary European History*, 8 (1999), 97-126.

²⁸ *Ibidem*, 109-110.

²⁹ A.A. KALLIS, *The fascism reader*, Londen, 2003, 3.

Theorieën en interpretaties van het fascisme

Van bij het begin splitste de fascistische theorie zich in twee gescheiden families, namelijk de marxistische en de niet-marxistische. De marxistische theorie versplinterde in verschillende groepen, die het gemeenschappelijk standpunt hadden dat ze het fascisme zagen als een contrarevolutie. Het fascisme stond als bedreiging tegenover het socialisme en tegen de hegemonie van het kapitalisme. De niet-marxisten hadden geen gemeenschappelijke theorie of interpretatie over het fascisme. Er ontstond een duidelijk schisma tussen politieke theorieën en empirische geschiedschrijving. Historici kregen het verwijt dat ze enkel het fenomeen op zichzelf beschreven, maar dat ze te weinig interesse toonden voor het debat over het ‘fascist minimum’ en de definitie van het fascisme. Politieke theoretici brachten wel theorieën en definities over hoe men het fascisme het best kon benaderen, maar er bestond geen consensus over.

Zoals reeds eerder vermeld, was het de Duitse historicus Ernst Nolte die een eerste poging ondernam om een ‘generic fascism’ te bekomen door het Duitse nationaal-socialisme, het Italiaanse fascisme en de Action Française met elkaar te vergelijken. Hij deed dit in zijn werk *Der Faschismus in seiner Epoche* uit 1963. Hij onderzocht de oorsprong van de drie verschillende vormen van fascisme en probeerde hen daarna in een overkoepelend fascisme te plaatsen. Dit fascisme was een typisch Europees fenomeen dat enkel voorkwam tijdens het interbellum.³⁰ Het fascisme functioneerde volgens Nolte op drie manieren. Als politiek fenomeen vormde het een oppositie tegen het marxistische egalitarisme en het liberaal democratische pluralisme. Op sociologisch niveau was het een oppositie tegenover de burgerlijke gemeenschap en tenslotte functioneerde het fascisme in de “metapolitieke wereld” als een verzet tegen alle vormen van de moderniteit.³¹ Zijn stellingen waren inzichtgevend, omdat hij als eerste antimarxistische historicus het universele succes van het fascisme beklemtoonde, in plaats van elke aparte vorm van fascisme. Concreet gebeurde dat door de aantrekkingskracht van de ‘bruine’ revolutie en ‘zwarte’ revolutionairen te verklaren vanuit de angst in West-Europa voor de gevolgen van de Russische revolutie. Nolte zou in de loop van zijn werk in toenemende mate de ‘wezensgelijkheid’ tussen beide ideologieën gaan benadrukken. Hij trachtte door middel van een totalitaire theorie het fascisme te verklaren. Het twintigste-eeuwse totalitarisme zag hij als een gewelddadige reactie op de als bedreiging

³⁰ A.A. KALLIS, *The fascism reader*, Londen, 2003, 46 en R. GRIFFIN, *International fascism: theories, causes and the new consensus*, Londen, 1998, 6.

³¹ E. NOLTE, *Der Faschismus in seiner Epoche: Action Française, Italienischer Faschismus, Nationalsozialismus*, Munchen, 1963 (vertaald door L. VENNEWITZ, *Three faces of fascism: action Française, Italian fascism, national socialism*, New York, 1969, 537-543).

ervaren ‘transcendentie’ of ontworteling in de moderne wereld sinds de Franse Revolutie. Met de inzet van een massaal vernietigingspotentieel zouden zowel de communistische als de fascistische dictaturen de oorspronkelijke harmonie van de mens met zijn sociale en biologische omgeving willen herstellen. Zowel tijdens de Russische Revolutie als tijdens de fascistische contrarevolutie lag de noodzakelijke vernietiging van ontelbare mensenlevens besloten. De beide ‘totalitarismen’ werden op die manier langs de meetlat gelegd en als elkaars evenknie voorgesteld. Nolte kwam door zijn ‘rechtse’ stellingnamen meer en meer in botsing met het ‘linkse’ klimaat aan de Duitse universiteiten aan het einde van de jaren ’60 en het begin van de jaren ’70. Zijn fascismetheorie, die het ‘tijdperk van het fascisme’ in 1945 had afgesloten, was niet bruikbaar voor het neomarxistische discours dat zo graag uithaalde naar de neofascistische tendensen in de ‘kapitalistische bourgeoisie maatschappij’. Noltés standpunten vertonen dus gelijkenissen met eerder geformuleerde pleidooien om het nationaal-socialisme te ‘historiseren’, maar de manier waarop hij het vergelijkende perspectief hanteerde, week af van een gangbare trend binnen de Duitse geschiedschrijving. Zijn comparatieve methode werkte immers niet diachroon, in de zin dat hij op zoek zou gaan naar de structurele continuïteiten binnen de Duitse geschiedenis zelf, maar juist synchroon, wat wil zeggen dat hij vooral keek naar vergelijkbare en gelijktijdige fenomenen in andere landen. Het controversiële karakter van zijn redenering was vooral gelegen in het feit dat vergelijking voor hem gelijk stond aan het leggen van een causaal verband tussen de moord op de Joden en de Koelakken. De uniciteit of onvergelijkbaarheid van de Holocaust kwam in het gedrang door die voor te stellen als een ‘kopie’ van een ‘oorspronkelijker’ model van massamoord die in een ander land had plaatsgevonden. De discussie die zich naar aanleiding van Noltés ‘provocatie’ ontspon, had zowel een historiografische als politieke dimensie. In het eerste geval werd de vraag opgeworpen of er wel voldoende argumenten voorhanden zijn om een ‘structureel’ verband te vinden tussen de stalinistische terreur (zuiveringen en liquidatie van de zogenaamde Koelakken na de Russische Revolutie) en de jodenuitroeiing. In het tweede geval werd de opmerking gemaakt dat Noltés ‘comparatieve’ methode in feite neerkwam op een ‘banalisering’ en ‘trivialisering’ van de jodenuitroeiing. Door de Holocaust te herleiden tot een fragment in een lange reeks van massamoorden binnen en buiten Europa, verloor deze zijn centrale betekenis voor de geschiedenis van Duitsland en werd de historische schuld van de Duitsers aanzienlijk ‘verlicht’: ze waren immers niet ‘slechter’ dan zoveel andere volkeren.³² In 1973 pleitte Harry Roderick Kedward in zijn werk *Fascism in Western Europe*:

³² P. DASSEN en T. NIJHUIS, *Gegijzeld door het verleden: controverses in Duitsland van de Historikerstreit tot het Sloterdijk-debat*, Amsterdam, 2001, 24-29.

1900-1945 dat men het fascisme in zijn totaliteit moet bekijken. Het fascisme is vol van ideeën, maar het was de synthese die het karakter eraan geeft. Deze stelling werd eens te meer bevestigd door de auteur in zijn interpretatie van het fascisme. Het fascisme was niet enkel een politieke ideologie, maar men diende het in al zijn componenten te bestuderen. Ten slotte sloot Kedward zich aan bij het vergelijkende aspect van Nolte. De beste manier om het fascisme te interpreteren was om dit niet op een positieve manier te doen, maar op een negatieve door referentie met zijn tegengestelden, aldus Kedward. Hij kwam, net zoals Nolte, tot de conclusie dat er veel gelijkenissen waren tussen het communisme en het fascisme.³³ Stanley G. Payne verklaarde in zijn werk *Fascism: comparison and definition* van 1980 dat er geen eenduidige theorie of interpretatie voor het fascisme bestaat. De meeste interpretaties of theorieën over het fascisme gaan over de definitie, de onderliggende natuur, de betekenis, de bronnen en de oorzaken ervan. Maar net zoals bij de definitie bestaat er hier geen consensus over, aldus Payne.³⁴ In de theorie van Stuart J. Woolf uit zijn werk *Fascism in Europe* uit 1981 komen we verschillende elementen tegen uit theorieën van andere auteurs. Woolf bevestigde net zoals Kedward het ‘totale’ karakter van het fascisme. Het fascisme was niet enkel een politiek systeem, het omvatte ook culturele, politieke, economische, intellectuele, ... elementen die plaatsvonden in een specifiek geografisch kader en in een bepaalde periode, namelijk het interbellum. Doch heerste er geen eenheid in het fascisme. Er waren verschillende ‘nationale’ vormen van fascisme. Om een beter beeld te krijgen over het fascisme moest men al deze vormen met elkaar vergelijken. Hierin kwam het vergelijkende aspect van Nolte terug.³⁵ Gregory M. Luebbert bevestigde dit laatste aspect in het werk *Liberalism, fascism, or social democracy* van 1991. Hij onderzocht vormen van fascisme in verschillende landen in Europa om zo een beter beeld te krijgen van het fascisme in het algemeen. In zijn analyse gaat hij verder dan Moore. Die concentreerde zich op de grotere Europese landen om zijn theorie samen te stellen. Luebbert bedacht een meer omvattend theoretisch argument en onderzocht het fascisme in een groter aantal landen. Door meer landen, ook de kleinere landen, te bestuderen kan men een betere theorie ontwikkelen, aldus Luebbert. Deze kleinere landen toonden een zekere afwijking en verschil ten opzichte van de grotere landen. Deze verschillen kwamen het meeste voor in België en Nederland, aldus Luebbert. In Paynes werk *A history of fascism, 1914-1945* uit 1996 bevestigde de auteur zijn eerdere stelling over een theorie van het fascisme. Er bestond geen algemene theorie of

³³ H.R. KEDWARD, *Fascism in Western Europe: 1900-1945*, Glasgow, 1973, 240.

³⁴ S.G. PAYNE, *Fascism: comparison and definition*, Madison, 1980, 178.

³⁵ S.J. WOOLF, *Fascism in Europe*, Londen, 1981, 1-19.

interpretatie van het fascisme. De meeste theorieën kijken naar de verschillen en/of gelijkenissen tussen de verschillende vormen van fascisme en nemen hierbij het Duitse nationaal-socialisme als voorbeeld. Het is echter twijfelachtig dat het fascisme een geheime betekenis in zich droeg. Het was een vroeg twintigste-eeuwse Europese revolutionaire beweging die zeer complex was. Het werd gevormd door nieuwe ideeën en waarden die afkomstig waren uit de culturele crisis van het Fin de Siècle. Het fascisme was de meest revolutionaire vorm van nationalisme in Europa ontstaan door een complexe situatie van historische, politieke, nationale en culturele omstandigheden.³⁶ In het artikel *Fascism, national socialism and conservatives in Europe, 1914-1945: issues for comparativists* uit 1999 stelde Carl Levy de vraag welke de beste manier is om het fascisme te benaderen. Hij volgde de theorie van Michael Mann die argumenteerde dat men door middel van een vergelijkende studie van “het kwaad” het fascisme het best kan benaderen. Levy ging “het kwaad” analyseren en vergelijken in zijn exacte twintigste-eeuwse sociale omgeving en structuur.³⁷ Aristotele A. Kallis bekritiseerde de vergelijkende methode in het artikel *The 'regime-model' of fascism: a typology* dat werd uitgegeven in 2000.³⁸ Hij probeerde het nut aan te tonen van een goede vergelijkende analyse van verschillende fascistische bewegingen in verschillende landen. Anderzijds stelde Kallis zich de vraag of je, indien het fascisme een breed ideologisch fenomeen was waarin niets te vergelijken valt, wel kan spreken van een vergelijking. Het fascisme kan men volgens hem slechts op twee verschillende manieren interpreteren: verticaal en horizontaal. De verticale manier houdt in dat men het fascisme bekijkt als deel van de nationale geschiedenis op lange termijn. De horizontale manier kijkt naar het fascisme als een typisch fenomeen uit het interbellum.³⁹ In 2004 verscheen *The anatomy of fascism* van Robert O. Paxton, later vertaald in 2005 door Krol als *De anatomie van het fascisme*. Hierin herhaalde Paxton zijn interpretatie die eerder al verscheen in het artikel *The five stages of fascism* in 1998.⁴⁰ Men moet het fascisme land per land bestuderen en vergelijken, maar volgens ‘de vijf stadia van het fascisme’, aldus Paxton. Dit houdt in dat men moet kijken naar de opkomst van de fascistische bewegingen, hun rijping, hoe ze aan de macht kwamen, hoe ze de macht uitoefenden en de lange termijn plannen van deze bewegingen. Door al deze aspecten toe te passen komt men tot de beste interpretatie van het fascisme.

³⁶ S.G. PAYNE, *A history of fascism, 1914-1945*, Londen, 1996, 487-488.

³⁷ C. LEVY, ‘Fascism, national socialism and conservatives in Europe, 1914-1945: issues for comparativists’, *Contemporary European History*, 8 (1999), 99.

³⁸ A.A. KALLIS, ‘The 'regime-model' of fascism: a typology’, *European History Quarterly*, 30 (2000), 77-104.

³⁹ *Ibidem*, 78.

⁴⁰ R.O. PAXTON, ‘The five stages of fascism’, *The Journal of Modern History*, 70 (1998), 1-23.

Deel II

Het belang van de collaboratie

De geschiedenis van het tussenoorlogse Europese fascisme is gekenmerkt door de inspanningen van alle inlandse ‘fascistische’ partijen om de politieke macht te bereiken. Slechts enkele ‘fascistische’ groeperingen zijn hierin geslaagd. In 1939, vlak voor het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog, waren er van de 39 Europese landen nog elf democratisch (onder andere België, Nederland, Frankrijk en Groot-Brittannië). In deze landen konden de democratische instellingen de bedreiging van de Nieuwe Orde het hoofd bieden. Maar ook hier werd de uitvoerende macht via volmachten versterkt om zo het parlementaire systeem meer slagkracht te geven. Ook in deze landen oefende de Nieuwe Orde aantrekkingskracht uit. Ze versterkte de invloed van leidersfiguren of staatshoofden van wie verwacht werd dat ze met gezag konden optreden.⁴¹ In de nog over gebleven democratische landen was de politieke voedingsbodem immers verschillend dan in de landen waar het fascisme wel hoogtij vierde. Tijdens de Tweede Wereldoorlog speelde de collaboratie in deze landen een belangrijke rol. Door te collaboreren met Duitsland kregen de ‘fascistische’ partijen de kans om hun (politieke) eisen zien ingewilligd te worden.

Stuart J. Woolf bevestigt het belang van de collaboratie in het werk *European fascism* dat in 1968 verscheen en hij herhaalde dit in 1981 in een verbeterde versie genaamd *Fascism in Europe*. Het fascisme kwam enkel volledig aan de macht in Duitsland en Italië. Hierdoor is het moeilijk om alle ‘fascistische’ bewegingen met elkaar te vergelijken omdat sommige strekkingen enkel door middel van collaboratie aan de macht kwamen, aldus Woolf.⁴² R.J. Schuurisma beaamt eveneens het belang van de collaboratie in het werk *Fascisme-2: in een aantal landen in de jaren 1919 tot 1945* dat werd uitgegeven in 1975. Zowel in Frankrijk, Nederland als België speelde de collaboratie tijdens de Tweede Wereldoorlog een belangrijke rol. De auteur benadrukt dat tijdens deze oorlog verschillende politieke partijen in Duits vaarwater terechtkwamen. In Frankrijk waren er twee duidelijke gevallen van collaboratie op te merken, aldus Schuurisma. De Parti Populaire Français van Jacques Doriot was een van de duidelijkste voorbeelden van een fascistische partij die collaboreerde met de bezetter. Het andere voorbeeld was het Rassemblement National Populaire van Marcel Déat. Deze partij nam tijdens de Tweede Wereldoorlog een pro-Duitse houding aan met de gedachte dat het Derde Rijk de voortzetting was van de Jacobijnse stroming die voortvloeide uit de Franse

⁴¹ E. GERARD, *Hedendaagse geschiedenis*, Leuven, 2005, 206.

⁴² S.J. WOOLF, *Fascism in Europe*, Londen, 1981, 10-15.

Revolutie.⁴³ In België was de meest opvallende figuur zonder meer Léon Degrelle met zijn partij REX. Hij zou tijdens de Tweede Wereldoorlog collaboreren met de Duitsers. Hij richtte tijdens de oorlog een Waals legioen op, bestaande uit vrijwilligers, om te gaan strijden tegen de Sovjet-Unie. Degrelle was zonder meer een van de meest opvallende fascistten tijdens het interbellum.⁴⁴ Aan Vlaamse kant wordt het fascisme vaak gelinkt aan de strijd om erkenning van het Nederlands als voertaal en de sociale gelijkheid van de Vlamingen ten opzichte van de Walen. De bekendste voorbeelden hiervan waren het Verdinaso van Joris van Severen en het Vlaams Nationaal Verbond onder leiding van Staf de Clerq. Op staatkundig vlak was de oorspronkelijke doelstelling van het Verdinaso de eenmaking van Nederland, Vlaanderen en Frans-Vlaanderen. Vanaf 1934 wilde men het samengaan van Nederland met geheel België en Luxemburg in een nieuw op te richten staat: de Dietsche Volksstaat. Het draaide echter anders uit. Joris van Severen werd echter onmiddellijk na de inval van de Duitsers gevangen genomen en afgevoerd naar het Franse Abbéville waar hij werd vermoord. In Vlaanderen hield de beweging op te bestaan op 10 mei 1941. Het Vlaams Nationaal Verbond zal na de inval meewerken met het Duitse regime in de hoop om uit de Belgische ketenen te breken en onder de vleugels van het Derde Rijk een onafhankelijk Vlaanderen te bekomen.⁴⁵ De verrechtsing van de Vlaamse beweging, ook ver buiten de kring van het Vlaams-nationalisme, verscherpte de Vlaams-Waalse tegenstelling. Ze zou tijdens de Tweede Wereldoorlog worden versterkt en geradicaliseerd door de rechtse en anti-Waalse politiek van de Duitse bezetter en door de flamingantische collaboratie. Tijdens de bezetting in de Tweede Wereldoorlog nam het Vlaams-nationalisme zonder meer de nationaal-socialistische leer aan.⁴⁶ In Nederland was de Nationaal-Socialistische Beweging onder leiding van Anton Adriaan Mussert de enige partij die werd toegestaan tijdens de Duitse bezetting. Mussert speelde een jammerlijke rol in de Tweede Wereldoorlog. Hij nam uiterlijk een pro-Duitse houding aan, maar was het innerlijk vaak oneens met de nationaal-socialistische leer. Hij hoopte na de Duitse overwinning een zekere onafhankelijkheid voor Nederland onder zijn leiding. Net zoals Degrelle richtte hij een legioen op, bestaande uit vrijwilligers, dat ging strijden tegen de Bolsjivistische vijand aan het Oostfront. In Groot-Brittannië is het fascisme verbonden met de naam van Oswald Mosley en de British Union of Fascists. Hier kon men niet spreken over collaboratie omdat Duitsland Groot-Brittannië niet bezette tijdens de Tweede Wereldoorlog.

⁴³ R.L. SCHUURSMA, *Fascisme-2: in een aantal landen in de jaren 1919 tot 1945*, Kampen, 1975, 15-16.

⁴⁴ *Ibidem*, 19.

⁴⁵ *Ibidem*, 19-21.

⁴⁶ L. WILS, 'Natie en geschiedenis: een gevaarlijke cocktail?', R. BAUER ea, in *Tussen herinnering en hoop: geschiedenis en samenleving*, Leuven, 1998, 81 en 84 en B. DE WEVER, *Greep naar de macht: Vlaams-nationalisme en Nieuwe Orde: het VNV 1933-1945*, Tielt, 1994.

Na het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog werden Mosley en zijn vrouw, Lady Diana Mitford in mei 1940 gearresteerd en kregen zij (een geprivilegieerd) huisarrest opgelegd. Op 30 mei 1940 werd de British Union of Fascists verboden.⁴⁷ A.A. de Jonge bevestigt het standpunt van Woolf in het werk *fascisme* dat werd uitgegeven in 1985. Hij argumenteert dat zonder het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog en de daarbij horende collaboratie de politieke partijen in de bezette democratische landen waarschijnlijk nooit aan de macht waren gekomen. Het fascisme was in deze landen slechts een imitatie gebaseerd op de figuren van Hitler en Mussolini, aldus de Jonge.⁴⁸ Stanley G. Payne sluit zich aan bij de bovenstaande theorieën over de collaboratie. Het fascisme was minder prominent aanwezig in Frankrijk, Nederland, België en Groot-Brittannië. Het kwam enkel volledig aan de macht in Duitsland en Italië. Carl Levy beschrijft in het artikel *Fascism, national socialism and conservatives in Europe, 1914-1945: issues for comparativists*, dat werd uitgegeven in 1999, het belang van de collaboratie in Frankrijk en Groot-Brittannië. In Frankrijk waren de politieke partijen niet fascistisch tot het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog, aldus Levy. Payne en Sternhell steunde deze motie dat Frankrijk pas fascistisch werd onder het Vichyregime.⁴⁹ Tijdens de periode van 1940-1944 hadden de verschillende collaborerende partijen van zowel de rechterzijde als de voormalige linkervijde wisselende successen. Maar de Franse voorbeelden demonstreerden wel het belang van de collaboratie tijdens de oorlog. Dankzij de collaboratie behaalden de fascistische en autoritaire partijen enkele successen. De oorlog vernietigde de grondwettelijke rechtsgeldigheid in Frankrijk en stond op deze manier toe dat het fascisme hier kon floreren. In Groot-Brittannië kon het belang van de collaboratie niet worden aangetoond vermits dit land nooit bezet werd door Duitse troepen. Het zal dan altijd een open vraag blijven wat er in Groot-Brittannië zou gebeurd zijn indien Hitler hier succesvol zou zijn geland.⁵⁰ In 1999 verscheen het artikel *The 'regime-model' of fascism: a typology* van Aristotile A. Kallis waarin hij belang van de collaboratie verklaart vanuit ideologisch standpunt. De politieke partijen en hun leiders die collaboreerden waren marionetten en niet meer dan dat, aldus Kallis.⁵¹ Robert O. Paxton bevestigt het belang van de collaboratie in het werk *The anatomy of fascism* uit 2004. Het fascisme was enkel succesvol in Duitsland en

⁴⁷ R.L. SCHUURSMA, *Fascisme-2: in een aantal landen in de jaren 1919 tot 1945*, Kampen, 1975, 17-27 en A.A. DE JONGE, *Fascisme*, Leiden, 1985, 31-35.

⁴⁸ A.A. DE JONGE, *Fascisme*, Leiden, 1985, 3-4.

⁴⁹ S.G. PAYNE, *A history of fascism, 1914-1945*, Londen, 1996, 291-299 en Z. STERNHELL, *Neither right nor left: fascist ideology in France*, Berkeley, 1986, 1-31.

⁵⁰ C. LEVY, 'Fascism, national socialism and conservatives in Europe, 1914-1945: issues for comparativists', *Contemporary European History*, 8 (1999), 114-116.

⁵¹ A.A. KALLIS, 'The 'regime-model' of fascism: a typology', *European History Quarterly*, 30 (2000), 80-81.

Italië. In andere landen zoals België, Nederland en Frankrijk kwamen de fascistische partijen enkel aan de macht door te collaboreren met de Duitse bezetter.⁵²

⁵² R.O. PAXTON, *The anatomy of facism*, Amsterdam, 2005 (vertaald door E. KROL, *De anatomie van het fascisme*, Amsterdam, 2005, 81-89).

De verhouding tussen het fascisme van het interbellum en het hedendaagse (neo)fascisme

Een laatste casus die binnen het kader van deze paper wordt uitgewerkt is de verhouding tussen het tussenoorlogse fascisme en het hedendaagse (neo)fascisme. Kunnen beide fenomenen met elkaar worden vergeleken? Of moeten we het hedendaagse (neo)fascisme beschouwen als een totaal ander fascisme dan dat van tijdens het interbellum. De beste strategie om het heden te verstaan is weten wat er in het verleden is gebeurd, concludeerde Paxton in zijn boek *The anatomy of fascism*.⁵³ De meeste auteurs bespreken vanuit dit standpunt het hedendaagse (neo)fascisme. Door het fascisme uit het interbellum te vergelijken met het fascisme uit de hedendaagse periode kan men het beste beeld krijgen, aldus verschillende auteurs.

Ernst Nolte concludeert in zijn werk *Der Faschismus in seiner Epoche* uit 1963 dat het fascisme er niet was in geslaagd de drijvende kracht te worden van de twintigste eeuw. Het had enkel een betekenis tijdens het interbellum en de Tweede Wereldoorlog, aldus Nolte. Francis L. Carsten sluit zich aan de these van Nolte in het werk *The rise of fascism* dat werd uitgegeven in 1967. Hij oordeelde dat de hedendaagse (neo)fascistische partijen niet konden vergeleken worden met de strekkingen uit het interbellum. Deze partijen kregen immers geen brede steun bij de massa, ze droegen de benaming ‘fascism’ of ‘nationaal-socialisten’ niet meer in hun partijnaam, ... De partijen waren in se nog wel ‘fascistisch’, maar ze wilden zich niet identificeren met misdaden uit het verleden.⁵⁴ We moeten hier wel opmerken dat beide werken stammen uit de jaren '60 en dat men in deze werken de (neo)fascistische partijen uit die periode besprak. R.L. Schuurisma sluit zich aan bij de bovenstaande vaststellingen in zijn werk *Fascisme-2 : in een aantal landen in de jaren 1919 tot 1945* dat werd uitgegeven in 1975. Het fascisme, of liever de fascistische mentaliteit, was na 1945 niet uitgestorven. Er zijn nog steeds landen waar dingen gebeuren die op zijn minst erg aan het fascisme doen denken, maar ze hebben niet dezelfde betekenis als tijdens het interbellum, aldus Schuurisma.⁵⁵ Stuart J. Woolf oordeelt in zijn werk *Fascism in Europe*, dat in 1981 werd uitgegeven, dat het fascisme na 1945 niet meer hetzelfde was dan in de periode van het interbellum. Er heerste immers een ander ‘klimaat’ dan na de Eerste Wereldoorlog. Men kreeg na het einde van de Tweede Wereldoorlog een stijging van het aantal ‘linkse’ partijen in Europa omdat niemand zich wilde

⁵³ R.O. PAXTON, *The anatomy of fascism*, Amsterdam, 2005 (vertaald door E. KROL, *De anatomie van het fascisme*, Amsterdam, 2005, 253).

⁵⁴ F.L. CARSTEN, *The rise of fascism*, Londen, 1967, 237.

⁵⁵ R.L. SCHUURISMA, *Fascisme-2: in een aantal landen in de jaren 1919 tot 1945*, Kampen, 1975, 28-29.

identificeren met de wandaden die de fascistten hadden begaan voor en tijdens de Tweede Wereldoorlog.⁵⁶ A.A. de Jonge bevestigt de bovengaande meningen over het hedendaagse (neo)fascisme in zijn werk *fascisme* dat in 1985 werd uitgegeven. De Movimento Sociale Italiano (MSI, dit is de Italiaanse Sociale Beweging) was een neofascistische Italiaanse partij, die werd opgericht in 1944. Deze partij bleef ook na de Tweede Wereldoorlog bestaan en vormde zo een van de enige fascistische partijen op het Europese vasteland na 1945. Deze partij vormde hierdoor een uitzondering omdat alle andere partijen zich distantieerden van het fascisme en alle gruwel die ermee gepaard ging.⁵⁷ Stanley G. Payne concludeerde in 1996 in zijn werk *A history of fascism, 1914-1945* dat het fascisme niet meer kan herleven zoals tijdens het interbellum. Door de totale nederlaag in 1945 en de ingrijpende maatschappelijke veranderingen na de oorlog kon het fascisme niet meer herleven zoals het deed tussen de twee wereldoorlogen in. De fascistische partijen die wel ontstonden na 1945 hadden niet dezelfde karakteristieken als de bewegingen in de tussenoorlogse periode, aldus Payne.⁵⁸ Roger Griffin week af van de mainstream gedachte over het hedendaagse (neo)fascisme. In zijn boek *International fascism: theories, causes and the new consensus*, dat verscheen in 1998, oordeelde hij dat het fascisme een politiek project was dat doorging tot op de dag van vandaag, maar dat het vooral verbonden is met de periode van het interbellum. In 1999 benadrukte Carl Levy in zijn artikel *Fascism, national socialism and conservatives in Europe, 1914-1945: issues for comparativists* dat het fascisme dat ontstond na 1945 niet dezelfde karakteristiek had als het fascisme van tijdens het interbellum. Hij merkte op dat in de jaren 1980 en de vroege jaren 1990 er een ‘nieuw’ antidemocratisch ‘Nieuws Rechts’ ontstond. Dit ‘Nieuw Rechts’ hernam de grote thema’s van het reactionair modernisme. Hij beschreef het hedendaagse (neo)fascisme in de context van de toenmalige maatschappelijke problemen. Het fascisme ontstond in periodes van crisis, aldus Levy. Hij toonde het verband aan tussen het fascisme en de Joegoslavië-oorlog in het begin van de jaren 1990. Volgens Levy was dit een van de meest uitgesproken voorbeelden van hedendaags (neo)fascisme. Naast de oorlog in voormalig Joegoslavië zijn de dreiging van de Islam, werkersmigranten en asielzoekers uit ex-kolonies andere topics die vaak terugkwamen in de standpunten van hedendaagse (neo)fascistische partijen.⁵⁹ Levy sloot zich wel aan bij het merendeel van alle auteurs door te verklaren dat deze partijen uit de jaren 1990 niet te vergelijken zijn met die van tijdens het

⁵⁶ S.J. WOOLF, *Fascism in Europe*, Londen, 1981, 17-18.

⁵⁷ A.A. DE JONGE, *Fascisme*, Leiden, 1985, 43-47.

⁵⁸ S.G. PAYNE, *A history of fascism, 1914-1945*, Londen, 1996, 465 en 496.

⁵⁹ C. LEVY, ‘Fascism, national socialism and conservatives in Europe, 1914-1945: issues for comparativists’, *Contemporary European History*, 8 (1999), 124-126.

interbellum. Robert O. Paxton stelde zich de vraag in zijn boek *The anatomy of fascism* in 2004 of het fascisme nog mogelijk was na 1945. Hij concludeerde dat het fascisme wel nog bestond na de Tweede Wereldoorlog, maar het had niet meer de allure van het fascisme dat ontstaan was na de Eerste Wereldoorlog. Het fascisme was vooral een typisch product van het interbellum. Een verklaring hiervoor waren de wantoestanden die het fascisme en in het bijzonder het Nazisme hadden voort gebracht. De Holocaust, de concentratiekampen, het massale verlies van mensenlevens, ... al deze factoren droegen bij tot een zekere afkeer van het fascisme na 1945, aldus Paxton. In de vroege jaren 1990 kwam het fascisme terug op de voorgrond door de Balkancrisis, de opkomst van neofascistische partijen, skinheads, ... Dit waren allemaal 'extreemrechtse' groeperingen die een heel scala aan extreemrechtse, zelfs fascistische ideeën en praktijken predikten. Desondanks zijn dit enkel 'knipperlichten' voor de hedendaagse samenleving die onze aandacht moeten vestigen zodat het hedendaagse (neo)fascisme het tussenoorlogse fascisme niet zou kunnen evenaren, aldus Paxton.

Conclusie

In het eerste deel hebben we de krachtlijnen, de overeenkomsten en verschillen in de literatuur proberen te ontdekken aan de hand van de definitie, de theorieën en interpretaties van het fascisme. De verschillende studies uit de jaren '60, '70 en '80 brachten inzichten in verschillende ingewikkelde aspecten van het fascisme, maar ze ondermijnden tegelijkertijd het belang van een duidelijk omschreven definitie. Er bestond geen consensus over een mogelijke definitie van het fascisme. In 1998 werd door Roger Griffin in zijn werk *International fascism: theories, causes and the new consensus* een poging ondernomen om een consensus te bereiken in verband met de definitie van een 'generic fascism'. Ondanks deze poging bestaat er na meer dan 85 jaar geschiedschrijving over het fascisme nog steeds geen vaste eenduidige definitie en dit zal waarschijnlijk ook zo blijven.⁶⁰ Net zoals bij de definitie van het fascisme bestaat er geen consensus over hoe men het fascisme het beste kan benaderen of interpreteren. Het merendeel van de verschillende studies die aangehaald werden, hadden wel een gemeenschappelijk idee, namelijk dat van de vergelijkende analyse. Dit idee werd oorspronkelijk aangehaald door de Duitse historicus Ernst Nolte wiens werk *Der Faschismus in seiner Epoche* nog altijd een hoogtepunt vormt in de vakliteratuur over het fascisme.⁶¹ Zijn vergelijkende theorie vormde de basis van een hele reeks van theorieën die de vergelijking als uitgangspunt namen.

In het tweede deel werden een aantal casussen besproken die vaak terugkwamen in de behandelde literatuur, namelijk het belang van de collaboratie en de verhouding met het hedendaagse (neo)fascisme. De verschillende studies over het fascisme bereikten wel een consensus over de rol van de collaboratie. Het fascisme kwam enkel volledig aan de macht in Duitsland en Italië. In Frankrijk, Nederland, België en Groot-Brittannië was het fascisme slechts een randverschijnsel. Hierin kwam verandering door het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog. Door te collaboreren met het Duitsland van Adolf Hitler kregen de verschillende binnenlandse 'fascistische' partijen de mogelijkheid om hun (politieke) doelen te bereiken. Ook in verband met de verhouding tussen het (tussenoerlogse) fascisme en het hedendaagse (neo)fascisme is er een consensus in de literatuur. De auteurs concludeerden dat men beide fenomenen niet met elkaar kan vergelijken. Het fascisme was een typisch product van het interbellum en kon daarom niet meer herleven zoals het deed voor de Tweede

⁶⁰ A.A DE JONGE, 'Het fascisme en nationaal-socialisme', N. BOOTSMA en P. LUYKX red., in *De laatste tijd: geschiedschrijving over Nederland in de 20e eeuw*, Utrecht, 1987, 166.

⁶¹ *Ibidem*, 166-191.

Wereldoorlog. De fascistische partijen die wel ontstaan waren na 1945 hadden niet dezelfde karakteristieken als de bewegingen in de tussenoorlogse periode.

Bibliografie

1. CARSTEN, F.L., *The rise of fascism*, Londen, 1967.
2. COLLIER, D. en LUEBBERT, G.M., *Liberalism, fascism, or social democracy: social classes and the political origins of regimes in interwar Europe*, Oxford, 1991.
3. DASSEN, P. en NIJHUIS, T., *Gegijzeld door het verleden: controverses in Duitsland van de Historikerstreit tot het Sloterdijk-debat*, Amsterdam, 2001.
4. DE JONGE, A.A., 'Het fascisme en nationaal-socialisme', N. BOOTSMA en P. LUYKX red., in *De laatste tijd: geschiedschrijving over Nederland in de 20e eeuw*, Utrecht, 1987, 166-191.
5. DE JONGE, A.A., *Fascisme*, Leiden, 1985.
6. DE WEVER, B., *Greep naar de macht: Vlaams-nationalisme en Nieuwe Orde: het VNV 1933-1945*, Tiel, 1994.
7. GERARD, E., *Hedendaagse geschiedenis*, Leuven, 2005, 204-218.
8. GRIFFIN, R., *International fascism: theories, causes and the new consensus*, Londen, 1998.
9. GRIFFIN, R., *The nature of fascism*, Londen, 1991.
10. KALLIS, A.A., 'The 'regime-model' of fascism: a typology', *European History Quarterly*, 30 (2000), 77-104.
11. KALLIS, A.A., *The fascism reader*, Londen, 2003.
12. KEDWARD, H.R., *Fascism in Western Europe: 1900-1945*, Glasgow, 1973.
13. LEVY, C., 'Fascism, national socialism and conservatives in Europe, 1914-1945: issues for comparativists', *Contemporary European History*, 8 (1999), 97-126.
14. LUKACS, J., *The Hitler of history*, New York, 1997.
15. MAIER, C., *The unmasterable past*, Cambridge, 1988.
16. NOLTE, E., *Der faschismus in seiner Epoche: Action Française, Italienischer Faschismus, Nationalsozialismus*, Munchen, 1963 (vertaald door VENNEWITZ, L., *Three faces of fascism: action Française, Italian fascism, national socialism*, New York, 1969).
17. PAXTON, R.O., 'The five stages of fascism', *The Journal of Modern History*, 70 (1998), 1-23.
18. PAXTON, R.O., *The anatomy of fascism*, New York, 2004 (vertaald door KROL, E., *De anatomie van het fascisme*, Amsterdam, 2005).
19. PAYNE, S.G., *A history of fascism, 1914-1945*, Londen, 1996.
20. PAYNE, S.G., *Fascism: comparison and definition*, Madison, 1980.
21. REES, P., *Fascism and pre-fascism in Europe, 1890-1945: a bibliography of the extreme right*, Brighton, 1996.
22. SCHUURSMA, R.L., *Fascisme-2: in een aantal landen in de jaren 1919 tot 1945*, Kampen, 1975.
23. STERNHELL, Z., *Neither right nor left: fascist ideology in France*, Berkeley, 1986.
24. WOOLF, S.J., *Fascism in Europe*, Londen, 1981.
25. WOOLF, S.J., *European fascism*, Londen, 1968.